

Soltész Márton

Debreceni Georgikon. Közelítések Szabó Magda *Abigél* című regényéhez

„[A] tábornok úgy halt meg, hogy nem árult el semmit. Akkor is úgy halt volna meg – mondta Abigél –, ha a saját gyerekét is fel kellett volna áldoznia, nemcsak önmagát, de ettől szerencsére megkímélte az árkodi ellenállók segítségével, és úgy válhatott meg az élettől, hogy biztonságban érezhette a lányát.”

(Szabó Magda: *Abigél*)¹

Szabó Magda 1970-es, *Abigél* című, 54.000 példányban megjelent regénye életművének tán legmostohább sorsú darabja. Az oeuvre mindmáig egyetlen szintézisigényű összefoglalása, Kónya Judit „kismonográfiája” első, 1977-es kiadásában mindössze egyszer s mellékesen említi, majd 2008-as új, bővített kiadása is alig másfél oldalt szentel elemzésének.² Ennek oka persze nem utolsósorban a szöveg műfajában áll: „ifjúsági regény”-ként jelent meg a Móra Kiadó úgynevezett „csíkos” sorozatában. „Fiataloknak írtam – vallotta utóbb az író –, akik csak tananyagként ismerik ezeket az éveket, de elvállalták olvasmányuknak is, filmélményüknek is az idősebbek.”³ A kritika már nem volt ilyen nagylelkű: csupán elvétve „vállalta” a regényt, s így az *Abigél* mindmáig az alacsonyabb rendűnek tekintett „ifjúsági irodalom” kalodájába zárva várja az értéke szerinti megbecsülést.

Bár, mint látni fogjuk, Szabó Magda művét regényként és filmként egyaránt súlyos méltánytalanságok érték az aktuálkritika részéről, mindez mit sem változtat a tényen, hogy az egyes életművek belső hangsúlyainak kijelölése nem a korabeli recepció feladata. „[A]zt még csak meg tudom mondani az író–olvasó–találkozók alapján, melyik könyvet szeretik legjobban az olvasók – felelte

¹ Szabó Magda: *Abigél*. Budapest, Európa, 2004. 250. A főszövegben zárójelek közt megadott oldalszámok erre a kiadásra vonatkoznak.

² Kónya Judit: *Szabó Magda alkotásai és vallomásai tükrében*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1977. (Arcok és Vallomások). 276.; Kónya Judit: *Szabó Magda: Ez mind én voltam...* Budapest, Jaffa, 2008. 64–66.

³ Szabó Magda: *Kívül a körön*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1980. 377.

Szabó Magda 1972-ben a Kortárs folyóirat körkérdésére –, de ahhoz, hogy eldőljön, melyik volt a legfontosabb, alighanem előbb meg kell halnom.”⁴

Az *Abigél* írója idén 100 éve született, s 10 éve halott. Eljött tehát, ha nem is a kiértékelés, a megmértetés, de a higgadt számbavétel ideje.

„Műfaji” címkék

Áttekintvén a regény, majd az abból készült televíziós sorozat (1978) és mozifilm (1985) fogadtatását, olyan tematikus címkékkel (az utólagos oktrojáció oly rafinált segédeszközeivel) találjuk szembe magunkat, mint az „ifjúsági regény”, a „gyerekkönyv”, a „leányregény” stb. Helytállóan állapította meg Lócsei Gabriella (a négyrészes tévéváltozat elleni intézményes támadás élharcosa), hogy „A gyermekirodalom, a leányregény, a kamaszkönyv, az ifjúsági irodalom [mind] szükség szülte álkategória. Az elfogadott esztétikai mércékig fel nem érő, fontoskodó, didaktikus írásokat szokás így nevezni, mentegetőzős-ként, a gyermek- és ifjúságnevelés jó szándéka mögé bújva.”⁵

Pontosan e kétes legitimitású törekvésnek esett áldozatul Rigó Béla, amikor az *Ötven nagyon fontos „gyerekkönyv”* című kötet számára megírta *Abigél*-elemzését. „Mintha egy Jókai-regényt olvastunk volna” – indítja cikkét, Jókait kedélyes mosollyal hajítván bele az „ifjúsági irodalom” színes kosarába. „Engedelmesen sirunk és nevetünk, hogy végül mindent összegző örömkönyvek között éljük át egy hiteles happy ending hibátlanra sikerült katarzisát. Jókai ilyen, Szabó Magda pedig ezúttal ilyen *akart* lenni. Leányregényt írt.”⁶ Nos, hogy milyen Jókai – erről itt és most nem nyitunk vitát. Érdekesebb kérdés a számunkra: vajon Szabó Magda valóban leányregényt írt-e.

Ez a sajátos „műfaj” (ha szabad egyáltalán e magasztos kifejezéssel illetnünk ezt a szellemi pótszert, pedagógiai sorvezetőt) meglehetősen egyszerű recept szerint készülő, szerény irodalmi értékkel bíró szövegeket jelöl. Direkt nem írok *regényt*, hiszen a regény – mint Bahtyintól tudjuk – az eposzi zártsággal szemben a végtelen nyitottság műformája (az epika csúcsműfaja s az „ifjúsági-”, „gyermek-” és „leány-” előtagok között tehát föloldhatatlan ellentét feszül). Bár az elemzést felvezető – némi nagyképűséggel „műfajelméleti kitérő”-nek titulált – definíciós kísérlet első soraiból rögvest kiderül: „Már a

---

⁴ Szabó Magda: *Kívül a körön*. 391.

⁵ Lócsei Gabriella: *Abigél*. *Magyar Nemzet*, 1978. 04. 26. 4.

⁶ Rigó Béla: *Szabó Magda: Abigél*. In: *Ötven nagyon fontos „gyerekkönyv”*. Budapest, Lord–Maecenas, 1996. 242.

kötelező alapképlet sem túl csábító”,⁷ Rigó a későbbiekben is következetesen fönntartja a leányregény megjelölést, s az innét származó ambivalenciák azután egész írásán végigvonulnak.

Menekülőút gyanánt, a műfaji problémák helyett rendre a szöveg szempontjából teljességgel lényegtelen, az író magánéletével kapcsolatos kérdéseken medítál az irodalomtörténész. Szerinte „Az első meglepetés akkor ér bennünket, amikor megérezzük, hogy – a műfaj szabályaitól eltérően – ezúttal nemes anyaggal dolgozik az író: saját életével.”⁸ Kérdés: vajon az ifjúsági regény célközönsége, a (meghatározatlan korú) gyermekek és tinédzserek (vagy akár e „szakkönyvet” oktatási segédletként forgató pedagógusok) első meglepetése valóban az életrajzi háttér fölismerése volna az újabb és újabb kiadásokat megérő *Abigél* olvasásakor (tanításakor)? Valóban a Matula modelljéül szolgáló Dóczy Intézet lenne az az archimédeszi pont, amelyből az elemzést ki lehetne (kellene) indítani? Jómagam meglehetősen későn, gimnazista fejjel olvastam el a regényt – jóval azután, hogy először láttam a folytatásos tévéváltozatot. De bizony meg kell vallanom: csupán évekkkel később, immáron kutatóként olvastam hozzá az *Élet és Irodalom* hasábjain két részletben, majd az író *Kívül a körön* című esszéjében teljes terjedelmében újraközölt *Színképelemzést*, melynek ismeretét Rigó Béla evidenciaként tételezi.⁹

S a félreértések, a módszertani hibák utóbb csak sokasodnak. Mintha a „gyerekönyv” címke hatására megzavarodna az értelmező. „Nehéz megmondani, mennyit vitt át önmagából Szabó Magda Vitay Georginába” – veti föl a magánérdekű kérdést, majd hozzáteszi: – „Hogy Szabó Magda is renitens Dóczy-növendék lehetett, az beigazolódik, amikor fiatal tanárként visszatérve már nem ért[i], a világegés közepette miért az ő szoknyájának hosszával foglalkozik a jeles intézmény igazgatósága.”¹⁰ Úgy tűnik, valójában Rigó tanár úr sem olvasta végig (vagy talán csak elfeledte már?) azt a bizonyos *Színképelemzést*. Túl ama nem is egészen lényegtelen kérdésen, hogy ugyan mennyi köze van a világegés idegőrlő tapasztalatai közepette az alma mater ósdi, szörszálhasogató rendszabályai felett dohogó tanárnőnek ahhoz a diáklányhoz, aki egykor volt, adódik még egy bökkenő. Az író, saját bevallása szerint, eminens tanuló volt. Mint írja: „Mire gimnáziumba kerültünk, már nem volt szükség [...] fegyelmezésre, négy év alatt kialakult a dóczyista magatartás, és készen állt egy, a felnőttek

---

⁷ Rigó Béla: *Szabó Magda: Abigél*. 242.

⁸ Rigó Béla: *Szabó Magda: Abigél*. 243.

⁹ Szabó Magda: *Színképelemzés: Abigél I. Élet és Irodalom*, 1978. 12. 23. 10.; Szabó Magda: *Színképelemzés: Abigél II. Élet és Irodalom*, 1978. 12. 30. 4. (In: uő. *Kívül a körön*. 363–378.)

¹⁰ Rigó Béla: *Szabó Magda: Abigél*. 243.

szempillantásából értő, gyermek léteire majdnem aggasztóan fegyelmezett és az átlagos országos színvonalat messze felülmúlóan művelt cromwelli hadsereg.”¹¹

Hasonló hibába esett Fioláné Komáromi Gabriella, amikor – ugyancsak a *Színképelemzés*ből származó információkba kapaszkodva – a „jellemmel adekvát viselkedés és hang” kapcsán Kőnig tanár úr figuráján Szabó Magda egykori franciatanárát kérte számon. A gyermekirodalom elismert szakértője, Janikovszky Éva monográfusa hibaként róttá fel, hogy „a félszeg, ezerszer megalázható” Kőnig tanár úrról utóbb kiderül: „bravúros akciók kijátszhatatlan, legyőzhetetlen hőse”.¹² Pedig nincs itt semmi csúsztatás. A Dóczy franciatanára egyrészt nem volt ellenálló, másrészt csupán *modellje* volt a regényhősnek – szemben Kőniggel, aki, hangsúlyozom, *nem* az író, hanem az „hajdani franciatanárának *mása*”,¹³ hanem az *Abigél* címadó *hőse* lett.

Galsai Pongrác szintén Kőnig figuráját bírálja – s fölvetéseinek mélyén ugyanaz a félreértés rejlik: a vállalt (abigéli) s az eljátszott (kőnigi) szerep összetévesztése. „Kőnig tanár úrra nem *feltétlenül* gyanakodni, egy ártatlan »krimi-író« iránti naiv lovagiasság lehet. De ugyan miért teljesítette a szobor nevében a zárdanővendékek kívánságait? Mi célja volt ezzel? Eleve tudta, hogy Vitay Georgina »titkos Abigélje« lesz? Továbbá hogyan sikerült – ha már ennyire óvatlan – a Vitay-lány elrejtését oly óramű pontossággal lebonyolítania? Mindezt csak azzal magyarázhatjuk, hogy a rendőri szervek éppúgy nem értettek a kriminalisztikához, mint Kőnig tanár úr, vagy a szerző.”¹⁴ Kőnig esetében (aki természetesen sosem egyedül dolgozik!) szó sincs óvatlanságról. A bárgyú, pákosztos szobatudós álcája mögött egy érzékeny, intelligens, halálmegvetően bátor férfi rejtőzik, aki élethivatásának tekinti a gyermekek szolgálatát – békében és háborúban egyaránt. Nem a regény kedvéért öltözik tehát Abigélnek, hanem mindig is az volt – a szobrot a gyermekek ruházzák fel utóbb azokkal a csodálatos képességekkel, melyeket e remek férfiú lelki erényei kezdettől táplálnak.

Végül nem kisebb tévedés a Szabad Föld kritikusa részéről, amikor fejcsóválva teszi szóvá: miként lehetséges, hogy egy tizenöt éves kislány „életmentő keresztleveleket osztogat a »rászorulóknak«.”¹⁵ Hisz aki figyelmesen olvasta

---

¹¹ Szabó Magda: *Kívül a körön*. 365.

¹² Fioláné Komáromi Gabriella: *A hetvenes évek ifjúsági regényei*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1981. 50.

¹³ Fioláné Komáromi Gabriella: *A hetvenes évek ifjúsági regényei*. 58. (Kiemelés tőlem – S. M.)

¹⁴ Galsai Pongrác: *Abigél*. *Filmvilág*, 1978/10. 29.

¹⁵ I. M.: *Abigél*. *Szabad Föld*, 1978/18. 22.

a regényt s nézte a filmet, az pontosan tudja: Gina jóformán nem is tudja, mit cselekszik, miután alig van információja a kinti világról: ő mindvégig *Abigél*, vagyis – Bányai Gábor metaforikus képét kölcsön véve – „a magyar ellenállás szobrát”-nak¹⁶ utasításait követi.

Regényhősök

Visszatérve azonban Rigó tanár úr elemzéséhez, olybá tűnik: az „ifjúsági irodalom” olvasása egyúttal mindig felületes olvasást, reduktív értelmezést is jelent. Ellentmondást nem tűrő nyíltsággal jelenti ki például az irodalomtörténész, hogy „A Matulában nincs kivétel és nincs megbocsátás. Ezt a keresztény erényt ugyan hirdetik, de nem gyakorolják.” „A lányok – folytatja – úgy tudják társukat kiközösíteni, hogy ebből senki semmit nem vesz észre.”¹⁷ Ugyan hol van a Rigó Béla által vizionált tablóról König tanár úr és Zsuzsanna testvér – akik mindent látnak, tudnak, akikben (vállalt) szerepük mögött krisztusi alázat, türelem, könyörület és tisztánlátás lakozik? Hol van Torma Piroska, ez a nyugtalan, játékos gyermek, aki alig várja, hogy megbocsáthasson, s hol a lányok, akik a légiriadó pillanataiban Gina első szavára zokogva borulnak a nyakába, s örökre felednek minden sérelmet és viszálykodást? És végül: hol a reményeiben csalatkozó szerelmes osztályfőnök, Kalmár, ez a naiv és gyanútlan lélek, aki a Königről rajzolt groteszk portré után önkéntelenül kivételezni kezd a kis Georginával?

S ezen a ponton válik teljessé a zűrzavar. Hiszen éles szemmel veszi észre Rigó Béla, hogy Szabó Magda „megcsúfolja” (vagy legalábbis átforgatja) a leányregény sablonjait; hogy – Horpácsi Sándor kifejezésével – „Akkor lép túl a leányregények sablonjain, amikor a benti (intézeti) világot ütközteti a kintivel.”¹⁸ Abban viszont már téved, hogy „A regény belső körének drámáját a külső kör, a háborús világ betörése oldja meg.”¹⁹ Éppen az ellenkezőjéről van szó. Az *Abigél* első harmadában, a leányregények (Rigó által meglehetősen pontosággal rekonstruált) „műfaji nukleuszait” variáló, a felnőtt olvasót ironikus ártatlanságával sokáig megtévesztő, „lépre csaló” nyolc fejezetében a drámaiság csupán a gyermeki lélek szintjén jelenik meg: az árulás, a kirekesztés, a viszály, az apróbb gonoszkodások itt tét nélküli csetepaték csupán. A dráma – Gina és a tábornok drámája – a mű második felében bontakozik ki majd, s az

---

¹⁶ Bányai Gábor: *Abigél* ellenáll. *Mozgó Képek*, 1985/7. 11.

¹⁷ Rigó Béla: *Szabó Magda: Abigél*. 244.

¹⁸ Horpácsi [Sándor]: *Abigél. Déli Hírlap*, 1978. 04. 25. 2.

¹⁹ Rigó Béla: *Szabó Magda: Abigél*. 245.

imádott édesapa halálában, Gina újabb felismeréseiben kulminál, illetve a regény záró képében, a csillagos ég alatt tűnődő főhős monológiájában ér a csúcstra.

Rigó pontosan érzékeli a helyes utat, amelyről azonban – talán a „gyerekkönyv” címke hatására? – folyvást tévútra kényszeríti tollát. „Ezekre az alapokra – írja – egy könyörtelen történelmi regényt lehetne építeni szűk körű olvasótábornak, de most egy lányregényben vagyunk.”²⁰ Nos, a magam részéről őszintén remélem, hogy a regény s e cikk olvasói nem merültek el egészen e műfaji kulimászban. Ha partra evickéltek, mindenesetre javaslom: gondolják meg, igaza van-e Rigó Bélának, amikor leszögezi: Gina „szerencsésen megmenekült”.²¹ Tudniillik éppen erre az alapvető tévedésre épül a tanár úr happy endinggel kapcsolatos elmélete is.

Kétségtelen tény, hogy a filmben az apa halála (s a fél Matula intézet pusztulása) nem mondatik ki olyan megrázó nyíltsággal, mint a regényben (egyszerűen azért, mert a filmből hiányoznak az időbeni előreutalások); ezért is nem vehető a szemére Benedek Miklósnak, hogy cikke végén reményét fejezi ki: „Vitay Georgina épségben, bántatlanul eljutott Árkodról [Budapestre].”²² Óvatosan fogalmazott Cs. Nagy Ibolya is, amikor mindössze annyit jegyzett meg: „A történet a feltehetően sikeres szöktetéssel zárul.”²³ Végső győzelemről, megmenekülésről ugyanis egyik műfajban sincs szó – így a Népszabadság kritikusának értékelésével már nem érthetünk egyet. A filmből áradó „ifjúsági naivitás”-t ostorzó Zappe László szerint „a történetnek – ha felnőtteknek szólna – ott kellene kezdődnie, ahol végződött. 1944. március végén megmenekülni egy csapdából, a valóságban még semmiféle megoldást, végeredményt nem jelenthet. Sőt csaknem bizonyosra vehető, hogy a filmben szereplő járőr jelentése alapján Ginát, König tanár urat, Horn Micit és Zsuzsanna nővért egy héten belül elfogják.”²⁴ A kritikus értelmezői kompetenciája a jelek szerint csupán addig terjed, ameddig a szöveg pragmatikai szintje engedi – a sejtetett tartalmakhoz, finoman szólva, nincsen antennája. Már miért ne volna benne a filmben (s még inkább a regényben) mindaz, amit hiányol – így a szereplők örökös veszélyeztetettsége; a holnap tökéletes bizonytalansága? Hiszen eltökélt hősiességük lényege éppen az életveszély dacos vállalásában áll. Morális nagyságukat a történelmi és egyéni tragédiákon edzett tisztánlátás bátorsága hitelesíti. Nem is szólva a regényben exponált csapdáról, amely jóval nagyobb és általánosabb

---

²⁰ Rigó Béla: *Szabó Magda: Abigél*. 245.

²¹ Rigó Béla: *Szabó Magda: Abigél*. 245.

²² Benedek Miklós: *Abigél*. Észak-Magyarország, 1978. 04. 25. 4.

²³ Cs. N[agy]. I[bolya].: *Abigél, a titokzatos szent*. *Hajdú-bihari Napló*, 1978. 04. 27. 5.

²⁴ Zappe László: *Az Abigélről medítálva*. *Népszabadság*, 1978. 05. 06. 7.

hatótávolságú kelepce (ti. maga a háború), mint az a katonai nyomás, amelyből Gina, látszólag, megszabadult.

De ha csupán a főszereplő kislány sorsát tekintjük, a háttérben akkor is ott kísért a fogságban sínylődő édesapa képe – König tanár úr „ikertestvéréé” –, akinek az író már Hajda úr cukrászdájában, a „hadititok” fölsvillantásának pillanatában homlokára fonja a hősi halál glóriáját. (Ezt a mozzanatot nevezte Zay László – teljes joggal – a regény és a filmváltozatok *punctum saliens*-nek.²⁵) Mi, olvasók, a regény mindentudó narrátorának köszönhetően idejekorán értesülünk az érzékletesen fölépített doppelgänger egyik tagjának (minden valószínűség szerint erőszakos) haláláról, mely szerepének vállalt következménye. A kőnigi magányos hős titkos diadalával ellentétben itt a teljes mellszélességgel küzdő családapa tragikus megdicsőülését látjuk; azét, aki – a páli locushoz híven²⁶ – nem kér könyörület senkitől, s nem futamodik meg küldetése elől; aki a maga sorsára nem tekint, csakis nemzete javát nézi, melynek szolgálatára esküt tett; s egyetlen gyermeke jövőjét igyekszik biztosítani még, kit megvédelmeznie, biztonságba helyezni atyai kötelessége.

Hová tette empátiás képességét a kritikus, amikor az utolsó jelenetben a csillagos ég alatt apját szólítható Ginát Horn Mici elhalt fiának egykori szobájában, az ablak előtt állni látta? Hiszen e gyermekszívben a földolgozatlan fölismerésekhez kötődő bűntudat és értékválság keserősége mellett a pályájáról kisiklott élet riadt tragédiasejtése lüktet. A magam részéről inkább Janikovszky Évával érzek együtt, aki barátnője regényét letéve megvallotta: „szántam Ginát, aki tizenöt évesen olyan erejét meghaladóan vállalta a felnőtt-gondot és felnőtt-felelősséget, [...] csodáltam a tábornokot, aki olyan bátran harcolt az esztelen háború befejezéséért, hogy az életét áldozta érte.”²⁷

Függetlenül a narrátor előrevetítéseitől, a Vitay lány későbbi életével, családjával, gyermekeivel kapcsolatos idilli utalásaitól, a film-, s különösen a regényzárlat téridejében szó sincs általános feloldásról, kiengesztelődésről, megnyugvásról. Épp ellenkezőleg: egy, a történelem önkényéből alig néhány hónapja felnőtté ütött gyermek identitásválságának legriasztóbb periódusában zárul a történet. Az elmagányosodás, a harmadik – mindkét előzőnél teljesebb és tragikusabb – önelvesztés előszobájában. Ne feledjük: e hűvös, holdfényes órán immár nem a tábornok úr Ginája, s nem is König tanár úr gyermeke, de

---

²⁵ Zay László: Abigél. *Magyar Nemzet*, 1985. 07. 11. 7.

²⁶ „Non est volentis, neque currentis, sed miserentis Dei” – „Annakokáért tehát nem azé, aki akarja, sem nem azé, aki fut, hanem a könyörülő Istené.” (Róm 9,16 – Károli Gáspár fordítása)

²⁷ Janikovszky Éva: Rendhagyó műfaj: lírai fülszöveg. *Könyvtájékoztató*, 1970/11. 13.

Makó Antal és Tirpák Rozália leánya szemléli arcát az éjszakai égbolt tükrében...

S hiába tudjuk, hogy e harmadik típusú státusz nem a végső állomás, lévén a *Gedeon napja* fejezet egy félmondata megsúgja, hogy Gina pontosan egy év múlva „megint ott ült Kis Mari és Torma között a régi padban” – helyreálló status quo-ról szó sincsen. „Volt, akit nem látott már soha többé – olvashatjuk a regényben –, bálványukat és kedvencüket, Kalmárt, akit behívtak pár nap múlva, és aki a Kárpátokban esett el; és nem látta többé a nagy Aradit sem, mert a nagy Aradi, aki olyan délcegen vitte az iskola lobogóját, elpusztult még azon a nyáron a bombázásban; de nem találkozott Erzsébet testvérrel se soha, aki olyan jó karácsonyi vacsorát főzött nekik, mert Erzsébet bennégett a Matula keleti szárnyában, mikor a könyvtárat próbálta menteni.” (353.) Pontosán érzékelte tehát „a fordulatot cselekménybe rejtett mély drámát, sőt: tragédiát”²⁸ Csulák Mihály, amikor kimondta: „Gina, a tábornok lánya, amikor megismerjük, tulajdonképpen kész felnőtt, akár holnap férjhez mehetne. A regény végén összetört, apját vesztett, síró kislány, akit legszívesebben ölbe venne az olvasó, ágyba dugna, hogy aludja át a nem neki való – ugyan kinek való? – háborús időket.”²⁹

Szilágyi Zsófia 2017-es könyve érdekes új szempontból, a zsidóüldözés traumája felől vizsgálja a regényt. Kár, hogy termékeny megállapításait a Rigó Béla-cikkből ismerős alapokra építi. Mint írja: „Az *Abigél* talán legnagyobb, ifjúsági regényként olvashatóságához és (az 1978-ban készült tévéfilmmel erősen megtámogatott) népszerűségéhez jelentősen hozzájáruló bravúrja az, hogy szerzője happy endet képes varázsolni egy olyan regény végére, amely 1944 tavaszán zárul. A kiközösített, a saját idegenségét elviselhetetlennek érző Gina előbb tökéletesen beilleszkedik, majd a rá váró veszedelemtől is megmentik mindazok, akik, elvesztett családjá helyett, szoros védőhálót vonnak köré.”³⁰ Magam mindezt egy kissé másként látom. Gina felnőtté válásának lényege abban áll, hogy a gyermek önző perspektíváját a bálványozott apa iránt érzett szeretet hathatós támogatásával képes az önfeláldozás, a másokért élés felnőtt nézőpontjára cserélni. Mimó néni teái, az apa képzelt szeretője, a rúzsok, retikulók és körömlakkok mind értéküket veszítik s múlttá válnak, amint annak az embernek a sorsa tétetik Gina kezébe, „akinél jobban soha nem szeretett senkit”. Külső szemlélő (így az intézmény hallgatói és munkatársai) számára valóban úgy tűnhetett: Gina végre „tökéletesen beilleszkedett”. Csakhogy

---

²⁸ Zay László: *Abigél*. 7.

²⁹ Csulák Mihály: *Abigél mosolya, Könyv és Nevelés*, 1973/4–5. 7.

³⁰ Szilágyi Zsófia: *Az éretlen Kosztolányi*. Budapest, Kalligram, 2017. 124.

ne engedjük megteveszteni magunkat az ifjúsági regény műfaji patternjeitől: e megkésett „szocializáció” immár az új perspektíva diktálta mimikri-geisztus a kislány részéről – még ha valódi s maradandó érzelmekkel-örömmel ajándékozza is meg őt.

Így kell azután Gina „megmenekülésének” sikerét – a regény végi „happy end”-et – is értékelnünk. A férfi, akinél jobban a kislány soha senkit sem szeretett, s akinek sorsa ama cukrászdai délután óta hősünk szívéen fekszik – ekkor már nyilván fogságban sínylődik. Így, noha egészen természetes, hogy az éjszakai Árkod házai közt bujkálva-menekülve a legmélyebb rettenet vesz erőt a gyermekén, korántsem az ő megmenekülésén van a hangsúly. A félelem javarészt a felfedeztetés rémének, s ezen keresztül apja sorsának-életének szól. Gina nemcsak, vagyis nem elsősorban önmagáért, de az apjával közösen vállalt küldetés sikeréért reszket. Hiszen nyilvánvaló: nem az ő életére pályázik egykori „udvarlója”, Kuncz Feri, miként az elhárítási osztály sem az ő titkára fenekedik. Nem közvetlenül reá leselkedik tehát a veszély – ő csupán eszköz, amelyet el kell rejteni az illetéktelen kezek elől. S ha már a „happy end”-nél tartunk, pillantsunk Gina kamaszlelkébe is! Önmagában értéktelen, szerelmében megcsalt, nőiségében megcsúfolt eszköz lenni az egykor hön szeretett férfi szemében, olyan eszköznek, mely felhasználható az imádott apa ellen: lélek- s idegpróbáló állapot...

Ennyit, s ne többet a Bodnár Mihály és Zöldi László által pasztelldrámának ítélt regény és film Hári Sándor és Váncsa István által rózsaszíneknek ítélt befejezéséről.³¹

Olvasók és nézők

Faragó Vilmos és Földes Anna ugyancsak ragaszkodik a leányregény cím-kéhez – mi több, Faragó kizárólag „leányolvasók”-ról ír az Élet és Irodalom hasábjain. Az *Abigél* történelmi cselekményszálát, amelyet Földes az „antifasiszta ellenállás hőskölteménye”-ként aposztrofál, Faragó „az erkölcsi fölény tréfás erőmutatványá”-nak nevezi; cikke végén pedig – félig mókázva, félig komolyan – leszögezi: „Csak azoknak ajánlom, akiket illet: kamaszlányoknak, tizenkét évestől tizenhat éves életkorig. Nekünk, felnőtteknek a világért

---

³¹ Bodnár Mihály: *Abigél. Nógrád*, 1985. 08. 02. 4.; Zöldi László: *Cilike a vérzivatarban*. Élet és Irodalom, 1985. 07. 19. 13.; Gyurkó Géza: *Abigél. Népiúság* (Heves), 1978. 04. 25. 4.; Váncsa István: *Varázbörtön, Élet és Irodalom*, 1978. 04. 25. 13.; Hári Sándor: *Amikor a tévé kedves családtag*. *Zalai Hírlap*, 1978. 04. 25. 5.

sem ajánlom. Meg sem érdemelnénk.”³² S ezzel voltaképp meg is érkezünk az ifjúsági irodalmat érintő kritika legitimitásának kérdéséhez. Kezdjük máris azzal az ellentmondással, amelynek gyökere, hogy egy felnőtt bírál egy gyermekkönyvet – óriás próbálja fel a gyermekruhát, amely természetesen „fél fogára sem elég”... A felnőtt kritikus kétségkívül inkompetens e szöveg- és műfaji térben, s így ítélete sem mérvadó – vitázó kijelentései üres „kommentekként” jelennek meg. Klasszikus példája e jelenségnek Kuczka Péter cikke, melyben (a négyrészes *Abigél*-sorozat hatásmechanizmusa kapcsán egy egész műfajt minősítve) azt fejtegeti a költő-újságíró, hogy a gyermeki szem észreveheti mindazt, amit mi, felnőttek nem merünk, életkorunkból adódóan képtelenek vagyunk észrevenni.³³ Ez pedig nem jelent kevesebbet, mint hogy az ifjúsági regény s adaptációinak fontos és újszerű perspektívái elsősorban számunkra, felnőtt olvasók és nézők számára szolgálhatnak fontos és újszerű tapasztalatokkal. A következő bekezdésben a kritikus még tovább megy, amikor kifejti: a környezetéből kitépott gyermek figurája sajátos aggodalmat ébreszt „bennünk” – s itt a személyes névmás mögött ugyanaz az olvasói réteg értendő, amelynek magunk is tagjai vagyunk. Azt hiszem, Tamás István járt a legközelebb az igazsághoz, amikor kijelentette: az *Abigél* „[n]em leányregény, hanem regény” – amolyan „leányregény felnőtteknek”.³⁴

No de valóban: kinek szól akkor a „szép magyar reménység és tisztesség meséje”?³⁵ „Az *Abigél* olvasójának nincsen életkora” – szögezi le Bata Imre.³⁶ „Mint minden valóban értékes »ifjúsági« könyv, az *Abigél* is korhatár nélkül szerezhethet gyönyörűséget – állítja az Esti Hírlap névtelen cikkírója.³⁷ „Minden korosztály részére ajánlható” – véli a mozifilmről Deák Gábor (közvetlenül azután, hogy Szerencsi Éva a montreali tévéfesztiválon a legjobb női alakítás díját veheti át).³⁸ „Minden korosztály, társadalmi réteg kapott valamit” a filmtől – állapítja meg a Petőfi Népe filmkritikusa. De vajon „ifjúsági film”-ről van-e szó egyáltalán? – teszi fel a kérdést Sas György, majd kifejti: a mozikban két részletben vetített regényadaptáció „Tévéorozatnak és filmnek semmi esetre sem az; televíziós nézettségének adataiból ez jól kiviláglott. Minden korosztályi határfal leomlott az *Abigél* előtt. A helyzet talán inkább úgy jellemezhető, hogy a *filmben a kalandhistoriai elemek elől kissé meghátrálnak az irodalmi*

³² Faragó Vilmos: *Lányregény. Élet és Irodalom*, 1971. 02. 13. 11.

³³ Kuczka Péter: *Copperfield Georgina. Film, Színház, Muzsika*, 1978/17. 25–26.

³⁴ Tamás István: *Leányregény felnőtteknek. Új Tükör*, 1978. 04. 30. 31.

³⁵ Bányai Gábor: *Abigél ellenáll*. 11.

³⁶ Bata Imre: *Könyvszemle. Népszabadság*, 1978. 08. 08. 7.

³⁷ R. V.: *Abigél. Esti Hírlap*, 1985. 07. 10. 2.

³⁸ D[eák]. G[ábor].: *Abigél. Gyermekünk*, 1985/7. 7.

értékek. Vagy úgy: egy kalandhistóriát műfaji adottságainál magasabb fokra emel az irodalmi igény.”³⁹

Veress József az első, aki felhívja a figyelmet, hogy az *Abigél* megértéséhez – még ha „a fiatalok nyelvén” szólal is meg,⁴⁰ s ha a forgatókönyvírók munkája nyomán „közfogyasztásra alkalmas” „tévéregény” született is⁴¹ – bizony „történelmi ismeretek, sőt tapasztalatok sem ártanak”.⁴² S ez kétségtől így van. Aki nem tudja, hol helyezkedett el hazánk a második világháború hatalmi erőterében, azt sem értheti: ki az ellenálló, s minek, kinek áll ellent – nem tudja, hová tegye Kalmár militáns hazafiságát, hová a tábornok tiszta humanizmusát.

Mindezek tudatában s számba vétele nyomán Valkó Mihály egyenest „televíziós drámá”-nak nevezte az 1985-ben bemutatott mozifilmet: a „tábornoklány drámája, kinek életébe betört a háború, s kire a még viszonylag védett szigeten is leselkedik veszély, rokonszenvet és ellenérzést csiholva, érzelmeket kavarva – alaposan felcsigázta fantáziánkat.” „Ifjúsági olvasmány”-ból – mint írja – „felnőttekhez szóló tévéfilm” született. Helyesen állapítja meg továbbá, hogy amint Móricz *Légy jó mindhalálig* című műve sem csupán gyermekolvasmány, úgy „Szabó Magda *Abigélje* sem »rétegmű«, jóllehet meséje, jellegzetesen diákatmoszférája révén magán viseli az ifjúsági olvasmányok bizonyos vonásait. Ez az a tipikus eset, amikor: lányomnak mondom, értsen a menyem is belőle, azaz az író a gyermekekhez szól ugyan, de mondanivalóját a felnőtteknek is címezi.”⁴³

Akad persze, aki nem osztotta Valkó higgadt, körültekintő vélekedését. Míg a Vas Népe kritikusa szerint Zsurzs Éva „atmoszférát teremtett és krimi-izgalmat”,⁴⁴ s Körmendi Judit is egyetértőleg idézi a rendezőt, aki úgy nyilatkozott: „Az *Abigél* műfaja majdnem hogy politikai krimi”,⁴⁵ Lőcsei Gabriella kíméletlen bírálatra szánta el magát. Véleménye szerint az adaptáció mindkét formájában „altatóan unalmas”, kicsit sem zaklatja fel nézőjét, hiszen már történetileg is hiteltelen alkotásról van szó. A történelmi háttérvizitót megalapozottnak tekintő Gyurkó Gézával⁴⁶ szemben a Magyar Nemzet kritikusa kijelentette: Zsurzs Éva filmjében „még az ellenálló is kamaszlány módjára áll ellent”; „a faji meghur-

³⁹ Sas György: *Abigél. Népszava*, 1985. 07. 11. 6.

⁴⁰ Honti Katalin: Arcok és sorsok. *Csongrád Megyei Hírlap*, 1978. 04. 26. 4.

⁴¹ Vajk Vera: *Abigél. Népszava*, 1978. 04. 25. 5.

⁴² Veress József: *Abigél. Népszabadság*, 1985. 07. 11. 7.

⁴³ V[alkó]. M[ihály].: *Az Abigél. Szolnok Megyei Néplap*, 1978. 04. 26. 5.

⁴⁴ B. R.: Zsurzs Éva dicsérete. *Vas Népe*, 1978. 04. 26. 5.

⁴⁵ Körmendi Judit: Egy leányintézet falai között. *Film, Színház, Muzsika*, 1977. 03. 05. 28–29.

⁴⁶ Gyurkó Géza: *Abigél. Népújság* (Heves), 1978. 04. 25. 4.

coltatás is teadélutáni rendbontásnak, csiklandós kis kalandnak tűnik fel”.⁴⁷ S miközben Tarján Vera arról számolhat be a Pesti Műsor hasábjain, hogy a Ginát alakító Szerencsi Éva levelet kapott egy debreceni egyházfőtől, aki a sorozat hitelességéhez gratulált,⁴⁸ Lőcsei mindössze annyit jegyez meg: talán tanultak valamit a forgatáson a vásznon csetlő-botló leánykák, az osztály közösségét alakító, arc- és személyiség nélküli „színész-csitrihad” tagjai...⁴⁹

Párhuzamok

Talán nem volt egészen hiábavaló tisztázni a regény és a filmadaptációk fogadtatása körüli félreértéseket, torzításokat, valamint regisztrálni mindazt a hasznos készletet, azokat az orientáló, gondolatébresztő értelmezéseket, amelyek a recepcióból kihüvelyezhetők. Most, hogy előttünk fekszik immár a hetvenes–nyolcvanas évek diskurzusterének kiterített térképe, bátrabban vitatkozhatunk az olyan leegyszerűsítő ítéletekkel is, mint amelyet Horpácsi Sándor fogalmazott meg 1978 tavaszán. „Szabó Magda ifjúsági regénye nem csúcsteljesítmény – szögezte le. – Éppen az hiányzik a regényből, ami az író legnagyobb erőssége: az elmélyült lélektani elemzés.”⁵⁰ A legkülönösebb azonban, hogy a kritikus úgy véli: „A forgatókönyvíró Szabó Magda »sztorija« [...] sokkal izgalmasabb” – miközben éppen a filmből hiányoznak Gina gyötrődő belső monológjai, apja sorsával, Kőnig tevékenységével és Abigél kilétével kapcsolatos rajongó, reménykedő, elkeseredett és dühtől szikrázó magánbeszédei.

Ahogy arra is csupán most nyílik lehetőségünk, hogy a szakirodalom leegyszerűsítő, a Szabó Magda-életrajzhoz (illetve -magánmitológiához) tapadó értelmezéseitől eltávolodva, végre tágabb összefüggésben tekinthessünk a regényre. Vegyük csupán e rafináltan fölépített szöveg kulturális földrajzi aspektusát. „Mivel a regényben szereplő Árkod város leírása pontosan egybevág Debrecenével [...], itt aligha gondolhatunk másra, mint a hamarosan 450 éves Debreceni Református Kollégiumra” – zárta rövidre a helyszín kérdését, s helyezte át e gesztussal a regényt a talányos önéletrajz, a „csali-memoár”, illetve a könnyedén megfejtendő találós kérdés műfaji kategóriájába Szilágyi Ferenc.⁵¹

---

⁴⁷ Lőcsei Gabriella: Abigél. 4.

⁴⁸ Tarján Vera: Az Abigél a moziban. *Pesti Műsor*, 1985/28. 55. Lásd még e hitelességről: Bottyán János: A fáklyától – az Abigélig. Újabb kori egyházunk képe a kortárs magyar szépirodalomban. *Confessio*, 1982/3. 87.

⁴⁹ Lőcsei Gabriella: Abigél. 4.

⁵⁰ Horpácsi [Sándor]: Abigél. 2.

⁵¹ Szilágyi Ferenc: *Az irodalmi névadás Szabó Magda műveiben*. In: *Névtudomány és művelődéstörténet*. Szerk. Balogh Lajos, Ördög Ferenc, Zalaegerszeg, Városi Tanács, 1989. 309.

Miközben az unásig idézett *Színképelemzés*ből pontosan tudjuk, hogy Árkodot az író Debrecenből és Hódmezővásárhelyből gyúrta össze, a leírás éppen ráillik Ottlik kőszegi kadétiskolájára is. A Budapesttől légvonalban közel egyforma távolságra fekvő, határ közeli városok erődítményeinek kísértetiesen hasonló leírását kapjuk. Mintha Szabó Magda rájátszana barátja és nemzedék-társa regényére – ugyanazt a páli locust (Róm 9,16) helyezi iskolája homlokzatára, mint Ottlik az övére: „Non est volentis, neque currentis, sed miserentis Dei”.⁵² S e megfigyelésből párhuzamok egész sora bontható ki.

Mindkét regényre igaz, hogy első felében-harmadában a „Non est volentis” szekvencia érvényesül, hiszen a Matulából szökni vágyó Gina, s a kőszegi katonai reálból bő fél napra eltűnő Medve dacos figuráinak útját követhetjük nyomon. Később a „neque currentis” lép életbe, bizonyítást nyer ugyanis, hogy az emberi akaratot mindig felülírja az isteni rendelés – s ez a fölismerés már törvényszerűen vezet el a harmadik, a transzcendens könyörület végső konzekvenciájához. Mintha az *Abigél*ről állapította volna meg Odorics Ferenc, hogy

A regény körszerű, háromosztatú történet szerkezete úgy is leírható: a gyermekkor eredeti teljességének állapota (beavatás előtti, ártatlan állapot), az én szinte tökéletes elvesztése az iskolaévek során (a beavatás folyamata), végül az arany öntudatára ébredt, éber, a belső függetlenség kialakítására képes közösségi én állapota (a beavatottság állapota).⁵³

De idézhetném Szegedy-Maszák Mihályt is, aki Ottlik-könyvében kifejtette: a kiszolgáltatott, civil létforma az iskola keretei közt átminősül, az elvárásoknak való görcsös megfelelés utóbb „értékalkotó erővé válik: olyan belső ellenállást hoz létre áldozatai egy részében, amely lelki nyugalommal ruházza fel őket, s egy életre védelmet nyújt a külső erőszakkal szemben. A pokol idővel tisztítóüzzé válik.”⁵⁴

Olybá tűnik, a leányregény és egyéb (Szabó Magda által rendre kiforgatott, ironikus fénytörésbe állított) műfaji álkategóriák helyett ildomosabb volna az iskolanarratíva aspektusából, illetve a nevelődési regény hagyománya felől közelíteni az *Abigél*hez.⁵⁵ Hiszen Bébé története, akárcsak Gináé, a szigorú intéz-

---

⁵² Barátságukról lásd: Szabó Magda: *Adalék az Ottlikíáshoz*. Ludány. In: uő. *A csekei monológ*. Budapest, Európa, 2008. 243–253.

⁵³ Odorics Ferenc: *Az értelemadás kegyelme*. Ottlik Géza: *Iskola a határon*. In: Szegedy-Maszák Mihály, Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története III. 1920-tól napjainkig*. Budapest, Gondolat, 2007. 504.

⁵⁴ Szegedy-Maszák Mihály: *Ottlik Géza*. Pozsony, Kalligram, 1994 (Tegnap és Ma). 90.

⁵⁵ Előbbire lásd példaként: Horváth Futó Hargita: *Az iskolanarratívák térpoétikai megközelítése*. *Hungarológiai Közlemények*, 2007/2. 65–97. (A cikk az *Abigél*ből is bőven merít példákat.)

ményi keretek között végbemenő lelki felnőtté válás folyamatáról tanúskodik. Szegedy-Maszák Mihály ugyan Musil *Törlesse* és Ottlik *Iskolája* kapcsán vette papírra, de az *Abigél*re is igaz, hogy „a gyerekkori én elvesztésével foglalkozik”.⁵⁶

Vitay Georgina és Medve Gábor értékvilága a könyv első harmadában ráadásul egybeesik. Mindkét értékvilág egynemű: az elhagyott létformát eszményinek, az erődbélit gyűlöletesnek tekinti. Van azonban egy jelentős különbség. Ottlik hőségének nincs belső, lelki késztetésből fakadó reménye (mint Ginának a hazatérés), valamint e reményből fakadó küldetése (amilyen a kislány számára a kollaboráció lesz) – s talán épp e lelki üresség sodorja Medvét a válságba. A fiú meghasonlása ugyanis válság. Az *Abigél*ben hasonló, kiélezett krízishelyzetről nem beszélhetünk, hiszen Ginát nem elsősorban a körülmények, az őt körülvevő idegen renddel történő kényszerű összeütközés, hanem apja szavai avatják felnőtté. Ő mindvégig gyermeken magabiztos marad, nem támadnak önértékelési zavarai (a beilleszkedéssel kapcsolatos problémákat is maga idézi elő), dacosan hisz saját igazában, s majd csak apja vallomását hallgatva döbben rá, mekkora hibát követett el, amikor elvegyülés helyett kitűnni, bujkálás helyett szökni próbált. Apja kérésére-tanácsára határozza el azt is, hogy kibékül az osztállyal – igaz: e békülésbe már jócskán beleszólnak a körülmények: a bombariadó keserű ízelítőt ad a gyerekes huzavonák háttérében zajló világméretű élethalálharcból.

Újabb rokonságot mutat a Gina–Medve-viszonylatban a hübrisz kelepcéje, hisz mindkét ifjú hős súlyosan konfrontálódik környezetével, s azután végletesen elszigetelődik. Csakhogy – szemben Medvével, aki úgy érzi, „Ez a világ itt el akarja őt nyelni, s mint egy förtelmes hulló, kezdi őt benyálazni”⁵⁷ – Gina nem transzponálja mitikus vízióvá léthelyzetét, csupán annyit konstatál: „Elnyeltek mindenestül. Ez már nem is én vagyok.” (31.) Míg Medve a fogdán néz először magába, itt kutatja hibáit, medítál gőgjének indokoltsága felett, Gina az igazgatói iroda karcerdíszletei közt töpreng: „Szegény Szabó, csúnya kis tömzsi testével, hogy volt lelke megsérteni, és szegény többiek, akik mindjárt maguk közé fogadták, és megosztották vele az egyetlent, amivel könnyebbé lehet tenni az életet ezek között a szigorú falak között: játékaikat, tréfáikat, bolondos kedvüket. Miféle ostoba gőg mondatta vele azt, hogy neki nem kell a terrárium, ő nem játszik?” (69.)

Ám a legfontosabb kapocs a két regény között talán mégis a szökés motívuma – s egyúttal itt tapasztalhatók a legizgalmasabb eltérések is. Míg Medve szökésének eredménye fontos felismerésekkel gazdagítja, Gináé csupán fél-

⁵⁶ Szegedy-Maszák Mihály: *Ottlik Géza*. 93.

⁵⁷ Ottlik Géza: *Iskola a határon*. Budapest, Magvető, 2005. 239.

reértésekkel szolgál. Az *Iskola a határon* hőse ráébred, hogy „a maga mögött hagyott »civil« világ az ő számára már elveszett”.⁵⁸ A Vitay-lány alatt egyetlen pillanatra sem nyílik meg a bizonyosság földje: őt a visszatérés gyermeki hite élteti, s mindvégig ez adja önazonosságát. Ottlik monográfusa szerint „a hős végül is fölismeri, hogy a gyerekkorba nem lehet visszalépni”⁵⁹ – ám ez a fölismerés csakis egy bizonyos határról, vagyis inkább azon túlról lehetséges, s Gina e határon bizony jócskán innen van még.

Ez érteti meg az *Iskola* záró képének fegyelmezett harmóniája s az *Abigél* kadenciájának kétségbeesett diszharmóniája közti kiáltó különbséget. Medve útja, mondhatni, a fájdalomtól a megvilágosodás magabiztosságáig, a tábornoklányé pedig a magabiztosságtól a megvilágosodás fájdalmáig ível – s csupán a sejtetett-előrevetített jövőben jut (majdan) nyugvópontra. Akkor, amikor Vitay Georginát már megnyugtatja, sőt egyenesen boldogsággal tölti el a tudat, „hogy az, akinél jobban soha nem szeretett senkit, sem a férjét, sem a saját gyerekeit, [...] az apja akart és iparkodott, nem latolgatta, hogy ez az akarás, ez az iparkodás mit idézhet a fejére, s nem töprengett rajta, egybeesik-e mindaz, amiért fut, amire törekszik, Isten szándékával. Akart és küzdött halála percéig.” (231.)

---

⁵⁸ Szegedy-Maszák Mihály: *Ottlik Géza*. 96.

⁵⁹ Szegedy-Maszák Mihály: *Ottlik Géza*. 96.